

מלחמת העתונים היהודיים במרוקו, 1932 – 1940

"ל'אוניר אילוסטרה" ו"ל'אוניון מרוקיין", שני עתונים יהודים במרוקו בשפה הצרפתית, התכתשו ביניהם תקופה ארוכה, בשנות ה-30

הגר הלל

אלא ובעיקר, התאים את תכניהן לצורכי הזמן והמקום, ותירגם את מושגיהן לקונטקסט התרבותי-ייחודי של קזבלנקה. עיון במקורות מעלה שהתא הציוני בקזבלנקה עסק מדי פעם בגיוס כספים למען הקרנות הציוניות, אך עיקר מאמציו הושקע בעריכת עתון מקומי, "ל'אוניר אילוסטרה" (L'Avenir Illustré), שפירושו – העתיד (עתון עם איורים) ואילו מערכת העתון תירגמה את שמו מילולית ל"העתיד המצויר".

העתון נוסד בקזבלנקה, בשנת 1926, בידי יונתן טורש (J. Thursz), שהיגר למרוקו מאירופה המזרחית. הוא שיקם את התא הציוני בקזבלנקה לאחר מלחמת העולם הראשונה. אמנם, מערכת העתון גילתה נטיות פרו ציוניות ברורות. ואולם, דומה כי המגמה ששלטה בעתון בתקופה הנדונה לא היתה ציונית קלאסית אלא רפורמיסטית-לאומית.

הגוון הרפורמיסטי של "ל'אוניר אילוסטרה" בא לביטוי באידיאולוגיות השיקום של החברה היהודית בקזבלנקה במטרה לגאול אותה ממצוקתה הכלכלית, החברתית, האירגונית והרוחנית לפי עקרונות ההשכלה והליברליזם. בניגוד לזרם הציוני הקלאסי, שראה בקיבוץ גלויות ובבניית בית לאומי בארץ ישראל אפשרות יחידה לשיקום העם היהודי, הרי שהתפישתה שעמדה ביסוד הזרם הרפורמיסטי-הלאומי, היתה שניתן לשקם את העם היהודי גם במקום מושבו – בתפוצה. הגוון הלאומי באותו עתון השתקף בניסיון להתאים את החברה היהודית לזמנים המשתנים ולשלב אותה בסביבתה הנוכחית כלי לוותר על ייחודה היהודי ועל מוסדותיה האוטונומיים. לעומת זאת, הגוון הציוני של העתון בא לביטוי בזיקתו לתהליך הקמת הבית הלאומי בארץ ישראל. תהליך

עם התבססות המשטר הקולוניאלי הצרפתי במרוקו, בראשית המאה ה-20, ניצבה יהדות ארץ זו מול מציאות חדשה. המעבר ממרוקו הנשלטת בידי סולטאן מוסלמי-עצמאי למרוקו הנתונה בצל הפרוטקטורט הצרפתי, וכן המעבר מחברה מסורתית לחברה הנתונה בתהליכי מודרניזציה ועיור מואצים, חייבו את מרבית הקהילה היהודית להתמודד עם חבלי הסתגלות קשים. המבוכה לנוכח האתגרים שנוצרו בעקבות מציאות משתנה זו, הכשירה את הקרקע לקליטתן של אידיאולוגיות מודרניות, אשר היכו שורשים בעיקר ברכוזים יהודיים בערים מודרניות, כמו קזבלנקה. סוד משיכתן היה בכך שהן הציעו מערכות פוליטיות, חברתיות, או תרבותיות, אשר תאמו את הצרכים המשתנים והציעו פתרונות לכעיות של הציבור היהודי בעידן החדש.

בין שתי מלחמות העולם, נקרע הרחוב היהודי במרוקו בין שתי אידיאולוגיות מודרניות עיקריות: זו של הלאומיות הציונית וזו של הרפורמיזם היהודי-מערבי!

שתי האידיאולוגיות, שצמחו בתוך נסיכות וצרכים אירופאיים, הועתקו והושתלו במרוקו, כתוצאה מן המפגש המחודש בין הפזורה הצפון-אפריקנית לפזורה האירופאית. העובדה שהן נקלטו מורה, שלמרות היותן פרי מיובא מבחוץ, הן ענו למצוקות, לצרכים ולאינטרסים של מגזרים מסוימים בחברה היהודית בקזבלנקה שעברה תהליך של התמערכות מואצת בניסיון קולוניאלי. מגמת מחקרנו הייתה לנסות ולאתר מגזרים אלה, ולבדוק כיצד עיבדו את האידיאולוגיות החדשות לצרכיהם הייחודיים. בתחום זה נודע לעיתון היהודי-מקומי תפקיד מרכזי. העיתון היהודי-מקומי לא רק ייבא את האידיאולוגיות, הפיצן והנחילן בקרב הציבור המשכיל,

"ליאוניר אילוסטרה" לא יהיה ביטאון לתעמולה ציונית או לכל מגמה אחרת בקרב היהדות, אלא יהיה כתב עת שיתאר במלים ובתמונות את חיי היום יום של העם היהודי ויבטא את שאיפותיו באופן אובייקטיבי.

אנו נקדיש תשומת לב לכל מה שנוגע, במידה מרובה או מועטה, לחיי עמנו ולאוכלוסיות שבקרבן הוא חי, הן בצפון אפריקה והן בעולם כולו.

התעניינותנו יוצאת במיוחד אל מפעל השיקום בפלשתינה, שמתקיים כאמצעים משותפים של יהדות העולם, תחת עינייהן הפקוחות של האומות המתורבתות.

("ליאוניר אילוסטרה", קטעים ממאמר המערכת

הראשון, "תוכניתנו", 22.7.26, עמוד 2)

סיוע מהקרנות הציוניות

מן השורות הללו עולה השאיפה להציג את העתון כביטאון המתמקד הן בבעיות המשותפות לכלל הקהילות היהודיות בעולם, והן בבעיות מקומיות ואזוריות. מערכת העתון שבה והדגישה את עצמאותה האידיאולוגית ואת היותה במה חופשית למיגוון הזרמים בעולם היהודי.

הנתונים מצביעים על כך שעיתונו של טורש היה בעל נטיות ציוניות ברורות, אך הוא העדיף שלא להגדיר את ביטאונו כשופרו של האירגון הציוני, אלא צייד אותו במסר מטושטש וחיזור.

טורש הכיר את המגבלות החיצוניות שכחוכן פעל; כדי לא להתגרות יתר על המידה בנציבות המקומית הוא בחר במסרים מתונים ומעורפלים. היתה בכך תבונה פוליטית רבה, שכן בסיטואציה קולוניאלית כל תעמולה פוליטית עלולה להתפרש כגורם אשר אחראי להפרת הסדר ובכך לשמש אמתלה לסגירת עתון, או להפסקת חידוש הרישיון להפצתו. טורש זכר שהניסיון לייבא את העתון הציוני "העולם" הוצג כתעמולה למען סוכנות זרה, ולכן נאסרה הפצתו.³ יתירה מזו, הוא זכר היטב, כי ניסיונם של עתונים מקומיים לנהל תעמולה ציונית, ביניהם, "אור המערב", נכשל בשל התנגדות השלטונות.⁴

בנוסף, לימד ניסיון העבר את טורש שהתארגנות פוליטית בקרב האוכלוסיה הילידית סופה שהיא מוצאת אל מחוץ לחוק בשל אמתלה זו או אחרת, ולכן כדי שלא להעיר ולא לעורר את השלטונות הוא הודיע נחרצות, כי העתון אינו משתייך לאירגון פוליטי כלשהו, גם לא לאירגון ציוני.

ואולם, לימים יקום עתון מתחרה אשר ינסה לערער את היתממותו של טורש בסידרת שאלות נוקבות כמו: מה הם מקורות המימון של עתונו? בסוגיה זו, למשל, ניסה העתון המתחרה לאלץ את טורש לגלות בפומבי את זהותם של הגורמים שתמכו בהוצאת העתון לאור ושהיו מעוניינים בהפצתו.

זה נתפס כמוקד הראה למסע ההתעוררות הלאומית בעולם היהודי כולו, והוכחה שאפשר לקיים ישות לאומית יהודית בעידן המודרני. מבעד למשקפיהם של הכתבים במערכת "ליאוניר אילוסטרה", ניתן לעקוב אחר המסרים של הזרם הרפורמיסטי-הלאומי בקובלנקה, דפוסי פעולותיו, מאבקיו ותומכיו, ולהעריך מבט גם במתחריו בחברה היהודית.² העיקרי שבהם היה העתון "ליאוניר מרוקויין" (L'Union Marocaine), שפירושו – האחדות המרוקנית; בתפישתו הרפורמיסטית-היהודית-המערבית הקלאסית היה עתון זה מקורב להנהגת הקהילה הפרו צרפתית ולממסד "כל ישראל חברים" (כ"ח).

העתון נוסד בשנת 1932 בידי מזכיר הקהילה אלי נטף (E. Nataf), כתשובה לעתון "ליאוניר אילוסטרה". העימות בין שני העתונים מאפשר למקם את "ליאוניר אילוסטרה" בקשת הדעות, שרווחו בזירה היהודית-הקובלנקהית, ולאמוד את משקלו היחסי לעומת גורמים אחרים שפעלו באותה עת.

ייסוד "ליאוניר אילוסטרה" – עתון ככלי השפעה

בשנת 1926 נבחרה הבמה הציבורית להפצת הרעיונות וטורש ייסד, כאמור, את "ליאוניר אילוסטרה". הצהרת הכוונות של העתון מצאה את ביטוייה כבר בגיליון הראשון, שלרוב נהוג להציג בו את הנימוקים לייסוד עתון, בניסיון לשכנע את אוכלוסיית היעד בנחיצות קיומו:

תוכניתנו:

כדי להצדיק את זכות הקיום של עתוננו אין צורך בהסברים ארוכים. כאשר הקמנו את "ליאוניר אילוסטרה" היתה שאיפתנו העיקרית למלא חסר, שהשלכותיו המצערות ידועות לנו זה זמן רב, בכך שנעניק ליהודי מרוקו וצפון אפריקה במה חופשית ובלתי תלויה. טורי העתון שלנו יהיו פתוחים לכל הדעות ללא כל הגבלה... בבית זה, יהודי ביסודו, ננקוט עמדה בלתי משוחדת, ברוח של פיוס וללא משוא פנים. נהיה נושאי דברם של כל הרעיונות הנאורים. עתוננו – בהיותו גוף על מפלגתי – ידע להגן או להאשים, אם הנסיבות יצריכו זאת, וייאמץ שפה שקולה אך תקיפה... אנו מאושרים מאוד שהשלום במרוקו הושב על כנו ומצדיעים בהערצה למנהיגים ולחיילים הפשוטים שהגשימו זאת, בהנחיתו הנאורה של תיאודור סטיג, הנציב הכללי מטעם רפובליקת צרפת... עידן חדש עומד בפתח, עידן של עבודה משותפת להגדלת תפארתה ושגשוגה של ארץ זו. במשימה הזאת תשתתף יהדות מרוקו. אנו נעקוב בתשומת לב אחרי מעשיה ונעודד אותה במאמציה בכל תחומי פעילותה... "ליאוניר אילוסטרה", בהיותו ביטאון העוסק בענייני דיומא, לא ישאר אדיש לגורל אחינו ברחבי העולם...

הבא פנה גם לציבור הרחב של בני המעמד הבינוני וגייס מתוכם כותבים ומנויים.

קריאת תגר על הממסד הקהילתי

יהיו אשר יהיו הצהרותיו של טורש בנוגע למטרות העתון ולאופיו, דבר אחד ברור: טורש ביקש להפוך את עתונו מנוף לפעולה ציבורית ברוח האידיאולוגיה הלאומית. העובדה, שלא עלה בידו להקים אגודה ציונית מקומית פעילה לא מנעה ממנו להשיג את המטרה בעקיפין: באמצעות העתון, שדרכו קיווה להפעיל את קהל קוראיו, גייס לשורותיו קהל שכבוא הזמן יהווה גרעין של מחנה ציוני-מקומי. כך, לדוגמה, את קבוצת המנויים שלו כינה בשם "ידידי 'לאווניר' אילוסטרה"; לאלה שגייסו מנויים חדשים הציע פיתויים שונים ובין היתר כינס אותם כל שנה לנשף יום ההולדת של העתון, שאותו הציג בגיליונו הבא כביטוי להפגנת תמיכה אדירה; מדי פעם הכריז על הגרלות, חידונים, ותחרויות. הזוכים נהנו מפירסום שמם, עובדה שהתבררה כפיתוי רב השפעה.

לצד קהל הקוראים הקבוע גייס טורש גם כותבים, עשה מאמצים לפרוש רשת כותבים ביישובים השונים במרוקו ואף ניסה לחצות גבולות ולייסד תאים באלג'יריה ובתוניסיה ("לאווניר", 30.12.27, עמ' 2; 28.1.27, עמ' 2; 15.1.38, עמ' 2). ציבור הקוראים, הכותבים והמפרסמים היווה את גרעין התומכים העיקרי של העתון. בד בבד עם ביסוס מעמדו ברחוב היהודי, פנה טורש לגיבוש מנהיגות חדשה המסוגלת למתוח ביקורת על הממסד הקהילתי הקיים ולהציג דרכים חלופיות לפתרון הבעיות של הציבור היהודי ("לאווניר", "החיים היהודיים", 29.11.35, עמ' 1). טורש ביקש להיבנות מן התיסכול של הבלתי מרוצים מהמצב הקיים. כדי לתת תוקף ציבורי למאבקו נגד השלטון בקזבלנקה הוא נאחז במצוקתו של ההמון ושל הכוחות המסורתיים, אך גם בשלב זה הוא הוסיף לפזול לעבר קהל יעד שונה לחלוטין.

לפי תפישתו של טורש, שלא כמו זו של הרבנים, או של המנהיגות המסורתית, נדרשה המנהיגות החדשה לבטא ערכים מסורתיים בכלים, במושגים ובדפוסיס מודרניים; שלא כמו ההמון היא היתה מחויבת להוות משקל בחברה הקולוניאלית; אך שלא כמו המנהיגות הקיימת — אשר שאבה את כוחה מהמצב הקיים ושאפה להנצחתו — היא נדרשה להשתחרר מכבלים מוסדיים, כלכליים או פוליטיים, אשר היו עלולים להרתיע אותה מפני רפורמה מרחיקת לכת.

בהמשך ננסה להוכיח, כי "לאווניר" עשה ניסיון להיות שופר לבלתי מרוצים בחברה היהודית הקזבלנקאית: להמון במלאח מחד גיסא ולאִינטליגנציה המתמערבת מאידך גיסא. על ידי שיתוף פעולה בין השניים קיוו במערכת העתון לבסס אופוזיציה שתקרא תיגר על הממסד הקיים. ביטוי לכך אפשר למצוא גם בשינויים שחלו בהרכב האנושי של מערכת העתון. בראשית שנות ה-30, הצטרפו

ינתן טורש, עורך "לאווניר" אילוסטרה

טורש התחמק מתשובה בטקטיקה מפורסמת — הוא השיב על המתקפה במתקפה. "ומי מממן אתכם? הרי ידוע לכולם," הוא השיב מלחמה שעה, "חוג הפלוטוקרטים, המתזיקים ברסן השלטון באמצעות כספם תומך דווקא בכם." ("לאווניר", 15-22.12.36, עמ' 3-2).

דמי המנוי והפירסומות כיסו ודאי חלק מההוצאות ("לאווניר", 30.12.27, עמ' 3-2), אך אפילו טורש לא הניח, שאנשי קזבלנקה אכן עשויים להאמין שעתון מאויר ובעל איכות הפקה גבוהה יכול לממן את עצמו. טורש, כמו כל עורך מנוסה, לא הסגיר מידע מדויק, לקוראיו או למתחריו, על התפוצה של עתונו או על מקורות המימון שלו, ודאי שלא בפומבי. מן המקורות עולה, שהוא אכן קיבל סיוע מההסתדרות הציונית, וזאת בתמורה לפירסום מודעות למען הקרנות הלאומיות: קרן היסוד והקרן הקיימת.⁵ עם זאת, הוא הוסיף להכחיש שקיבל תמיכה מסודרת מההסתדרות הציונית, ונקט פעולות אשר איפשרו לו לפעול באופן עצמאי ובלתי תלוי במוסדות הציוניים, תוך הישענות על בסיס מקומי ("לאווניר", 30.3.30, עמ' 2; 15-22.12.36, עמ' 2).

כדי להשיג תמיכה מקומית פעל טורש בשלבים. תחילה ביסס את המוניטין של עתונו על מנת להבטיח לעצמו בסיס כספי. לשם כך קשר קשרים עם בעלי ממון בקזבלנקה, שתרמו מודעות לעתונו, או קנו מניות בחברה שהקים למימונו.⁶ כן טיפח מערכת יחסים ידידותית עם בעלי השררה בחברה ובהנהגה היהודית. בשלב

לעומת זאת, "ליאוניר" ייצג בעיקר את העילית הציונית ואת בעלי בריתה הנוטים לרפורמיזם לאומי, שראו בחברה הנכנית בארץ ישראל מופת והשראה.

כל עתון גייס גרעין תומכים מקומיים מקרב המגזר המתמערב ומקרב המגזר האירופי במרוקו. "ליאוניון" נשען על קבוצה שהיתה מקורבת למועצת הקהילה, ו"ליאוניר" – על קומץ פעילים ציוניים, שעשו יד אחת עם קבוצה מבוגרי כ"ח המקומיים, שדרכם אל ההנהגה נחסמה.

שני העתונים גם יחד נאבקו על היהודי המתלבט – הקול הצף במגזר המתמערב. הערכה זו, לפיה קהל היעד של שני העתונים כמעט זהה, מזדקרת לעין מכמה סימנים חיצוניים בשני העתונים: השפה, המחיר והמודעות.

★ השפה – צרפתית, מתובלת בכיטויים עבריים ויהודיים-ערביים;
★ המחיר – 40 פרנק דמי מנוי עבור "ליאוניר", שהתפרסם פעם בשבוע; 25 פרנק דמי מנוי עבור "ליאוניון", שהתפרסם פעם בשבועיים עד חודש;

★ המודעות – מוצרי צריכה של חברה עירונית מודרנית. הסימנים החיצוניים הוהים הללו מגלים, כי לקהל היעד של שני העתונים היה דיוקן דומה. ואכן, שני העתונים ידעו שהמפתח לרכישת הקוראים טמון בעיקר בגיוס העתונאים הנכונים. עבור הקורא, בן התקופה, מי שייצג את העתון היו במידה מרובה כותבי מאמרי המערכת, דהיינו, מייסדי העתון ועורכיו, וכן בעלי הטורים הקבועים.

לא במקרה דאגו מייסדי העתון לגייס לשורותיהם כתבים מקומיים מהמגזר המתמערב, שבתוכו היה מצוי, כאמור, הקהל המתלבט של כל עתון. חשיבותם של הכתבים המקומיים היתה בתדמית שהם ייצגו עבור הקוראים ולא רק במידע שהם מסרו, או בדעות שהם הביעו. תדמית זו באה ללמד על דיוקנו של היהודי החדש, אותו ביקשה כל אידיאולוגיה לעצב כמודל לחיקוי בקרב תומכיה.

אוחיון נגד אבו-אל-פודול

את השורות הבאות נבלה במחיצתם של שני בעלי טורים מרכזיים בכל אחד מהעתונים. הזכרנו כבר את יעקב אוחיון מהעתון "ליאוניר", בעל הטורים "במה מרוקנית" (Tribune Marocaine) ו"במרוצת הימים" (Au fils des jours). עם השני, הכתב שממול, זה יהיה לנו המפגש הראשון. המדובר בעתונאי שבחר לו את שם העט "אבו-אל-פודול" (Abou-el-Foudoul). הוא נהג לכתוב את המדור "שעת הרכילות" (L'heure de la medisance) בעתון "ליאוניון מרוקני".

חשיבות הבחירה דווקא בשני העתונאים הללו טמונה בעובדה שהם הציגו עצמם כאנשי המקום. כלומר, עבור הקוראים מדובר ב"אחד משלנו". ואכן, כך נוצר קשר אינטימי בין העתונאי לבין

לקבוצת המייסדים כתבים נוספים, מתמערבים, מבני המקום. אחד מהכתבים הללו היה יעקב אוחיון (Ohayon) בוגר כ"ח, יליד המלאח במוגדור שבמרוקו.

אוחיון דיבר בשפת ההמון במלאח ("ליאוניר", 23.6.32, עמ' 8) ובשפת המגזר המתמערב. הוא היה אמור לשמש גשר בין המון העם היהודי – נושא התעניינותו העיקרי של "ליאוניר" – לבין המתמערבים, קהל היעד העיקרי של העתון. אם מותר לנחש, הוא איפשר לטורש, מהגר ציוני ממזרח אירופה ויוזם התא הציוני בקזבלנקה, לגשר על הפער בינו לבין היהדות המקומית, שאותה ניסה לקרב למחנה הציוני.

"ליאוניון" – עתון המקורב לממסד

בשנת 1932 נפל דבר בחוג קוראי העתונות היהודית ברחוב הקזבלנקה. עתון חדש בשם "ליאוניון מרוקני" (L'Union Marocaine) הופיע על דוכני העתונים בניסיון לערער את מעמדו של "ליאוניר", לאחר שזה נהנה ממונופול בעולם העתונות היהודי בקזבלנקה במשך שש שנים בקירוב.

"ליאוניון" הגדיר עצמו כעתון מקומי, ובדומה ל"ליאוניר" הצהיר גם הוא על כוונתו לשפר את איכות החיים של הציבור היהודי המקומי.⁷ שניהם עסקו במעמדו הכלכלי, המשפטי והתרבותי ושניהם שאפו למצוא את האיזון שיאפשר לשלב את בני קהלים במרוקו הקולוניאלית, בלי לפגוע במסורת היהודית. ובכל זאת, על אף הדמיון, היה כל עתון בעל דיוקן ייחודי משלו. מאחורי הכותרות הסתתרו קבוצות תמיכה הנבדלות זו מזו באידיאולוגיות שונות ובאינטרסים מנוגדים.

אמנם, שני העתונים יצאו במאבק גלוי למען שיפור מצב היהודים במרוקו ככלל ובמלאח של קזבלנקה בפרט. אך "ליאוניון" השתדל לפעול בתיאום עם מנהיגי הקהילה תוך השמעת דברי הערכה להישגיהם, בשעה ש"ליאוניר" פעל תוך עקיפת המנהיגות הקיימת והוקעת מעשיה.

אל עובדה זו אפשר להתייחס כאל סמן למיקומו של כל עתון בהיררכיה הקהילתית: "ליאוניר" – שהירבה לבקר את ההנהגה הקיימת היה שייך לחוגים אופוזיציוניים, בעוד ש"ליאוניון" – לאלה שהיו מקורבים לממסד הקהילתי ולממסד כ"ח.

בריקת זהותם של עורכי העתונים מאששת את הדברים: יונתן טורש – פעיל ציוני שהיגר ממזרח אירופה לקזבלנקה ונשאר מרוחק ממוקדי ההשפעה במועצת הקהילה. ולעומתו, אלי נטף – לשעבר מורה בכ"ח שכיהן בתפקיד מזכיר מועצת קהילת קזבלנקה בזמן הרצאת העתון.⁸ הפער האידיאולוגי בין הצדדים נבע מבסיסי התמיכה השונים: כל עתון נשען על עילית אחרת בפזורה היהודית. "ליאוניון" נתמך בידי קבוצת יהודים בצרפת, חלקם אורתודוקסים, אחרים מקורבים לכ"ח, ורוכס ייצגו את הפלג הצרפתי של העילית הרפורמיסטית-המערבית, שראה ביהדות המטרופולין מודל לחיקוי.

רשמי פנים רחוק (הורים) לילאווני, ממשאל, דיווח על פתיחת מלחמת האזרחים

SIX MOIS APRES.

LES IMMIGRES DE LA MONTAGNE

Au carrefour de la rue des Soudanais, indifférent à la foule qui passe, un père dicte à l'écrivain public-rabbin ignorant d'actes, une lettre à son fils resté dans la montagne: "Tu lui diras que son père soume nuit et jour à l'absent... et que tout va bien à la B'Hira!"

Photo: L'Avénir Illustré

האוריינטלית-הצרפתית לבין התרבות היהודית הצפון-אפריקנית. לכאורה, הוא אינו מעדיף תרבות אחת על פני האחרת, וגם אין הוא מוכן להתגייס לשורותיה של אידיאולוגיה מחייבת כלשהי, כי לדעתו אין אמת מוחלטת. מה שחשוב לו הוא הפרט; פרט שאינו משתייך למחנה כלשהו, אך יש לו חוש צדק מפותח; מאחורי פעולות המלים הלגלגניות אמורה להסתתר דמות בעלת מוסר גבוה שבאה לפעול למען חברה סובלנית, הדואגת לכל יצירי הבריאה, נאבקת נגד חולשות המין האנושי ונגד שרירות הממסד. דמותו הבדויה של אבר'אל-פודול יצרה קשר אינטימי עם הקורא. אפשר היה להזדהות עמו כפי שמזדהים עם גיבור של רומן בהמשכים. עם זאת, היה ברור לכולם שזוהי דמות פיקטיבית, שהמרחק בינה לבין המציאות מאפשר לקורא להתעלם מההשלכות המעשיות של דבריה. ירצה — יראה בו מטיף בשער; ירצה — יראה בו אביר הסולטאן, בטל אל-מחזון, הנאבק בחירוף נפש למען כבוד שולחו המלכותי ונהנה מהלגיטימציה של השלטון המקומי; ירצה — יראה בו דון קישוט, הנכנס תמיד למערכה נגד כוחות

קהל קוראיו: אבר'אל-פודול הזמין אותנו לבלות איתו בשיחת רעים בטלה על דא ועל הא, אוחיין שיתף אותנו בסיווי, הפגיש אותנו עם בני שיחו, הסגיר מדי פעם פרטים על רגשותיו וזכרונותיו האישיים. לעתים נעדר שמו מרשימת הכותבים בגיליון, אבל במקרים כאלה דאגה מערכת העתון להרגיע את קהל הקוראים: אוחיין מחלים ממחלה, והוא יחזור בקרוב לקהלו הנאמן. לכאורה, רב המשותף בין שני העתונאים: שניהם ילידי צפון אפריקה, שעברו תהליך של התמערות וסגנונם משקף שילוב בין שלוש תרבויות: יהודית, צרפתית וערבית-מקומית. שניהם הציגו עצמם כמבקרים קונסטרוקטיביים, שניהם רפורמיסטים לפי הגדרתם אשר מבקשים לתקן את הפרט, החברה והממסד. אף על פי כן, לאחר שנים של קריאת מדורם הקבוע התעצבה אצל הקורא דמותו הייחודית של כל עתונאי, וככל שהתארכה ההיכרות האינטימית עם שני העתונאים, כך התברר גודל הפער ביניהם. אבר'אל-פודול הצייר כאינטלקטואל; סגנונו המורכב העיד על מטען תרבותי עשיר שספג מהצטלבות נדירה בין התרבות

ובאשר לרגישות הזולת, אם היינו רוצים להתענג בחלוקת בני האדם לפי אופיים, מזגם, טעמם ותחביביהם העיקריים, היינו מגיעים לקבוצות הבאות במיון שאמנם לא נערך לפי כללי המדע: קודם כל, ישנם האנשים המכונים "אינדיווידואליסטים". אלה אגואיסטים מושלמים וחסרי תקנה. הם מסוגלים לחשוב רק על האינטרסים הקטנים שלהם, והיו שורפים בקור רוח את העולם כולו כדי לטגן לעצמם ביצה. אנו נתקלים בהם יום יום. אחריהם באים, מעט גבוה יותר בסולם המוסר... אלה שמתקדמים בחיים לפי שיטת היאנקי של פיפטי-פיפטי (fifty-fifty). אלה אנשים שלפי פתגם ערבי עתיק נותנים קצת הרבה מדי לאלוהים, כלומר לעצמם, והמעט הנותר לזולת. כולנו מכירים גם כאלה.

ולבסוף, ישנם ההזים השוכבים שהזכרו לעיל, הסובלים לפעמים מלב מוגדל עד מאוד, שמעדיפים, נגד הרוח והזרם לעסוק, כפי שכבר אמרנו, במה שאיש לא ביקש מהם.

אמרו לי אתם, מי מבין שלושת סוגי האנשים האלה טועה, ומי צודק? זאת בעיה קשה, כמו כל הבעיות שחורגות מתחום המדע, תוקפות את תחום הרגש ומנסות להכניס למשוואות אמיתות מוסריות, כאשר ברור שכולן, פרט לאחת, בטעות יסודן. ואולם, אין צורך שהחולמים המסכנים של הקטגוריה האחרונה יחפשו את האמת האבסולוטית, קודם כל מכיוון שהם עלולים להשחית נייר רב בטרם יסיימו לכתוב, ושנית, לאחר שהאמת לאמיתה נמצאה, מה יעשו כל הבטאל אל-מחזן, כל האבר-אל-פורדול?

אבר-אל-פורדול

("ליאוניון", 3.3.32, עמ' 1)

העובדה שאחד ממדוריו המרכזים של "ליאוניון" נכתב בידי דמות חמקמקה המסתירה את זהותה, עוטה מסיכות ונהנית להגדיר עצמה כליצן החצר אינה מקרית, ונובעת ממעמדו של "ליאוניון" בקהילה. כאמור, "ליאוניון" נוסד על ידי מזכיר מועצת הקהילה של קזבלנקה ומטבע הדברים היה תלוי בממסד הקהילה ובממסד כ"ח במרוקו. מצב זה חייב את נטף להגן על הממסד ולהימנע מביקורת, ולכן ברוב המקרים מערכת העתון היתה נתונה במגננה מפני מתקפות האופוזיציה. עם זאת, ביקש נטף מדי פעם להשמיע גם דברי ביקורת על האדם, על החברה ועל השלטון בכלל. תפקיד המתריס נמסר אם כן לאבר-אל-פורדול שהסתיר את זהותו האמיתית, בין השאר, כדי להגן על עצמו מפני הממסד.

נוסטלגיה למרוקו המסורתית

לעומת זאת, התקפותיו שלוחות הרסן של אוחיון נגד השלטון ונגד יהודי צרפת, נובעות ממעמדו האופוזיציוני והבלתי תלוי בממסד הקהילה. סגנונו הברוטה לא סיכן את מעמדו בקרב חוג ההתייחסות שלו — ידידי "ליאוניון" אילוסטרה" — שהרי קבוצה זו שמה

גדולים ממנו שהסיכויים לנצחם אבודים מראש. אמנם, למאבקיו יש מסר מוסרי כבד משקל, אך אל דאגה — השפעתו אפסית. זהו מעין השוטה של הכפר, שדבריו מהולים בדברי חוכמה ובדברי שטות, ולחילופין זהו ליצן החצר, שאת ביקורתו הנוקבת הוא יודע לתבל בחנופה לצורך הישרדות. הקוראים היו חופשיים אפוא לייחס להגיגיו את הפרשנות שרצו בה ולנהוג בהתאם.

שמו הבדוי של אבר-אל-פורדול וסגנונו התלת-לשוני לא הסגירו את זהותו האמיתית. מיהו: מוסלמי, יהודי או נוצרי? מהם מקורות היניקה של תרבותו: האם זו תרבות מזרחית, מערבית או יהודית? מעל לכל קשה היה להשתחרר מהרושם שתמיד עטה מסיכה, הסתתר מאחורי דמויות בדויות שאינן קיימות במציאות, מאחורי פתגמים, ומשפטים דרמטיים. ממה הוא חשש: מהשלטון? מהחברה? מעצמו?

להלן תרגום קטע שראה אור ב"שעת רכילות", ובו מציג אבר-אל-פורדול דיוקן עצמי בפני קוראיו:

שעת הרכילות

שעה של אבר-אל-פורדול

בעקבות שעת הרכילות האחרונה שלנו קיבלנו מכתבים אחדים שבהם נשאלו, בעיקר, שתי השאלות הבאות: מיהו הכדחן הגרוע שמסתתר מאחורי השם המושאל השקוף "אבר-אל-פורדול"? מהו פירושו המדויק של הכינוי הזה, האם הוא שם ממשי, או מורכב מחלקים שונים?

על השאלה הראשונה, שמירת הצניעות חסרה בה יתר על המידה, הרשו נא לי לענות בצורה דיפלומטית מאוד, כלומר, בהתחמקות מנומסת.

מאידך גיסא, אין לנו כל התנגדות לענות בהרחבה על השאלה השנייה. "אבר-אל-פורדול" יכול היה להיות, למשל, "השייך אל-פורדול": או הסבר פשוט יותר, השם נגזר מ"אל-פורדולי" שבצרפתית מקביל, כמעט, לכינויים כגון: אב הניצחון, אב טוהר המידות, אב הצניעות וכו'.

"פורדולי", ועד יותר מכך "מחזן בטאל", הוא אדם שמתערב בעניינים לא לו; מי שמגלה את גילו בלי שנשאל; מי ששוכח או מזניח את האינטרסים שלו עצמו כיוון שהוא מספק את יצרו הרע לעסוק בענייני אחרים. זהו הדון קישוט שסרוואנטס הנציחו, שמעולם לא חדל להתקיים, לא בספר ולא במקומות אחרים. זהו סוג האנשים שמהם עשויים אלה המכונים "בעלי טור בעתון", מבקרים ומטיפים, כגון איזיס, בושאלב, גרנגואר, רקאס... אם להזכיר את ה"פורדולים" המרוקנים בלבד. אלה הם, בקיצור, ההזים שמתעקשים לשפר ולשנות מצבים מסוימים, או את תנאי חייו של הזולת, או את התוכניות של אותו גורל, שהממשלות חושבות שהן התגלמותן.

L'HEURE DE LA MEDSANCE!

ABOU-EL-FOUDOUL

Notre dernière heure de la médiance nous a été un certain nombre de lettres nous posant en substance cette double question: Quel est le marabout piéteux qui se déguise sous l'idéal pseudonyme de « Abov-El-Foudoul »? Que signifie exactement cette dénomination, quelle pu scabieuse de toutes pièces?

A la première question, trop attachée à l'incertitude, on nous permettra de répondre dans deux façons diplomatiques. C'est d'abord « poliment » dire: « Je ne sais pas », et ensuite, par contre, accuser le correspondant de s'être placé de la façon.

« Abov-El-Foudoul » est cela car il ne s'agit pas bien « Ghelk-El-Foudoul », et plus simplement « El Foudoul », dont nous parlons, à l'objet près, à ce qu'en français on dit, sous l'appellation de: Père la Victoire, Père la Vertu, Père la Pudeur, etc.

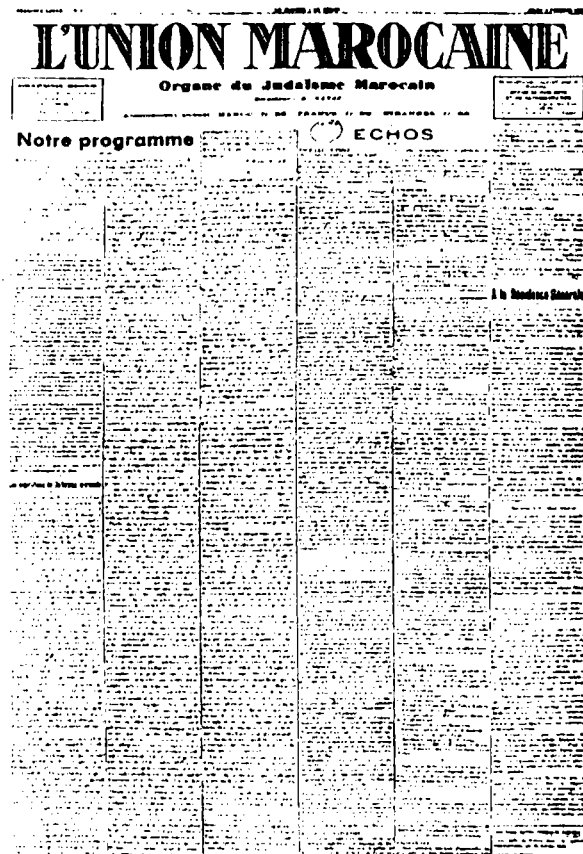
On « Foudoul », ou mieux encore au « Khassim-Batal » est celui qui se met de ce qui ne le regarde; celui qui donne son âge quand on ne le lui demande pas; celui qui, pour satisfaire au vice de s'occuper des affaires d'autrui, oubliant ou négligeant les siennes propres; c'est le Don

“ליאוניון מרוקני” לא היה מאויר כמתחרהו (מימין). למעלה: קטע מ"שעת הרכילות" שלו, מדור פופולרי במיוחד

לא פעם נימות נוסטלגיות של ערגה לימי מרוקו המסורתית. לפנינו דיוקן של יהודי מרוקני חדש, שבדומה לאבו-אל-פודול, צמח בנקודת המפגש בין התרבות היהודית המקומית לבין התרבות המערבית. ואולם, בניגוד לאבו-אל-פודול, זהותו של אוהיון ברורה לו ולקוראיו והאוריינטציה הפוליטית-תרבותית שלו מוגדרת, ומעל לכל: הוא ניהן בתודעת ציבור גבוהה; הוא לא חיפש במה לדעותיו האישיות אלא למצוקות ולצרכים של בני ההמון הדומם; אוהיון ביקש לשמש להם פה ושם עצמו לדבורם.

באופן מפתיע, דווקא “ליאוניון”, עתון שמייצג את יהדות צרפת ואת מקורביה המערביים והמתמערבים במרוקו, העמיד כמופת דמות אוריינטלית בעלת שם הנושא צליל ערבי, וקבע למדורו כותרת השאובה ממנהגי המקום, אך מקור היניקה העיקרי שלו שאוב מהתרבות הצרפתית.

יהיו אשר יאמרו, שאין זה מקרה כי “ליאוניון”, המקורב למסד הקהילה ולממסד כ"ח, הועיד לראש מדורו הביקורתי דמות מזרחית דווקא, שהרי בהתאם לסטריאוטיפ של המזרחי שרווח במערב, הוא

לעצמה מטרה לתקוף את הסדר הקיים, ובניגוד לאבו-אל-פודול הוא לא היה צריך להסתיר את זהותו האמיתית: בוגר כ"ח, יליד המלאח במוגדור. אגב, היו אשר ייחסו למוגדור, עיר מולדתו של אוהיון, תפקיד מכריע בעיצוב אישיותו ודעותיו: מוגדור הטרומ קולוניאלית מבטאת ניסיון לשלב בין תרבות אירופה לבין תרבות מקומית, וכמו אוהיון בשעתו, ניסו גם תושביה למצוא את הסינתזה הנכונה בין מסורת למודרנה.

מרקם היחסים העדין שהתפתח בין יהודי מוגדור לסביבתם – הנוצרים מחד גיסא והמרוקנים-המוסלמים מאידך גיסא – הטביע את חותמו על הכתיבה של אוהיון, שגילה רגישות להלכי הרוח הרוחשים בקרב האוכלוסיות השונות במרוקו. בנוסף, גלגוליה של מוגדור, שידעה ימי פריחה בתקופה הטרומ קולוניאלית, ועברה תהליך שקיעה בתקופת השלטון הצרפתי משתקפים בתפישתו ההיסטורית-פוליטית של אוהיון: אמנם, הוא לא נגרר לאידיאליזציה של התקופה הטרומ קולוניאלית, אך לביקורתו הנוקבת כלפי המשטר הקולוניאלי והשלכותיו על החברה המרוקנית, השתרבבו

לכל עתון – חזון משלו

לסיכום, תמורות חברתיות ופוליטיות במרוקו, באירופה ובמזרח התיכון, חידדו את הוויכוח בין הרפורמיזם המערבי-הקלאסי, בדמות האגף הפרו-צרפתי שלו, שהעניק גיבוי למסד הקהילתי בקזבלנקה, לבין הרפורמיזם הלאומי, הפרו-ציוני, שהתנגד לו. המחנה הרפורמיסטי-המערבי בקזבלנקה החל לראות במחנה הרפורמיסטי-הלאומי אתגר, לעתים איום, המחייב תגובה פומבית הולמת. על רקע זה נוסד העתון "ליאונין מרוקין", שניסה להוות אלטרנטיבה לעתון "ליאוניר אילוסטרה", לשמש כמה נוספת לקברניטי הקהילה, ולענות למתקפות ידידי "ליאוניר", שכבר עוררו הדים ברחוב היהודי ("ליאוניר", 25.8.32, עמ' 3; 15.1.38-31.12.37, עמ' 2).

שני העתונים חיזרו אחרי אותו קהל של המתמערבים-המתלבטים במטרה להציג לפניהם תפישות עולם שונות, אפילו מתחרות. לכל צד היה חזון משלו בדבר מהות החברה היהודית, זהות הפרט היהודי וסולם ערכיו; כל צד שאב את דגמי החיקוי שלו מאגף אחר בתפוצה היהודית; כל צד נתמך על ידי קבוצות אינטרסנטיות שונות לחלוטין.

אכן בעל דמיון וחוכמת חיים, אך בניגוד לאנשי המערב, איש המזרח מעדיף סיפורי אלף לילה ולילה על פני מעשים תכליתיים. בכיקורתו החריפה והמתוחכמת לא היתה אפוא סכנה ממשית. ידידי "ליאוניר" תקפו את ה"אבו-אל-פורדולים" למיניהם על היותם תלושים מהמציאות. הם לא נשכו בקסמי התלבטותיו של אבו-אל-פורדול, ולא הלכו שבי אחר קסם סגנונו הייחודי. מבחינתם, אבו-אל-פורדול, איש המסיכות, ייצג את דמותו של המתבולל. לדידם, אבו-אל-פורדול הוא חסר זהות מוגדרת, חסר עמוד שדרה, המתאים עצמו לסביבה, לא בשל סובלנות נדירה אלא בשל קרייריזם צרוף והם כינו אותו טרטיף (Tartuffe) של מולייר ("ליאוניר", 15.2.33, עמ' 6; 15.3.33, עמ' 6).

מול האינטלקטואל של סלון התה, שמתענו האישי מבוסס על ספרים, ביקש עורך "ליאוניר" להציג עתונאי בעל ניסיון חיים והשקפת עולם מגובשת. אוחיון שימש לידידי "ליאוניר" סמל של לוחם למען חיוק הרוח הלאומית ולמען מימוש צרכיו החומריים של ההמון. הוא נטל על עצמו תפקיד של כתב שדה (reporter), הלומד על עולות החיים באמצעות רגליו המשוטטות ברחבי מרוקו ובפינות המלאח של קזבלנקה.

המלאח בקזבלנקה, 1926 – מראה כללי

1. על התא הציוני בקזבלנקה, בין שתי מלחמות עולם, ראה: צ. יהודה, הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948, עבודת מחקר לקראת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א. (להלן: יהודה). עמודים 38-49; 91-98; 113; 154.
2. ניסיון בכיוון זה נעשה בפרקי הספר המקורי: הגר הלל, הרפורמיזם היהודי-לאומי במבחן, בתוך: ירון צור, הגר הלל – יהודי קזבלנקה: עיונים במודרניזציה של הנהגה יהודית בתפוצה קולוניאלית – הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1995, עמ' 121-339.
3. יהודה, עמ' 31.
4. יהודה, עמ' 97-98, על גורלו של "נר המערב", ראה בהרחבה, דוד כהן, "התנועה הלאומית בקרב יהודים בעלי נתינות מרוקנית בקזבלנקה בין שתי מלחמות עולם", הרצאה ביום העיון "לאומיות יהודית בארצות האיסלאם", אוניברסיטת תל אביב, יולי 1993.
5. למשל, לשכת קרן הקיימת בפריז למרכז בירושלים, 3.12.31, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ) KKL/7575; פירסומת לשקל, ראה לדוגמה ל'אוניר, 30.4.37, שער.
6. עוד על מקורות המימון של העתון: חברת מניות לעתון, ל'אוניר 10.9.26, עמ' 21; 3.3.32, עמ' 2-3; 15.5.33, עמ' 14. הקמת אגודה לתמיכה בעתון, ל'אוניר 15.10.26, עמ' 17; 30.10.26; 30.12.27, עמ' 3. מניו לעתון כמקור מימון, ל'אוניר 31.10.26, עמ' 2; 19.11.26; 3.12.26. גביית תשלום עבור מודעות ופירסומות מסחריות, ל'אוניר 15.10.26, עמ' 18; תרומות בעת נשפים וכנסים, ל'אוניר 15.10.26, עמ' 17.
7. ל'אוניר 4.2.32, עמ' 1.
8. על טורש, ראה גירחולם פוסט, 4.5.1976; יהודה, עמ' 114, 291, 292, 321; על נטף – ראה ל'אוניר 25.3.27, עמ' 14; 1.2.33, עמוד 5-6.

ההבדלים הללו באו לביטוי בפולמוס פומבי שהתנהל בין העתונים ונגע ברוב תחומי החיים של היהודים בקזבלנקה. הם ניכרו בוויכוח כלפי פנים, שנגע לאופי החברה היהודית, הנהגתה ומוסדותיה, והם מצאו את ביטויים גם במאבק החיצוני עם השלטון ועם החברה המוסלמית על דפוסי ההשתלבות בחברה המרוקנית. המאבק בין שני העתונים נמשך שמונה שנים (1932-1940). הוא הגיע לסיומו שלא מרצונם, משהופסקה הופעתם בקיץ 1940, לאחר נפילת צרפת בידי הגרמנים ועלייתו לשלטון של הממשל הווישאי הפרו-נאצי גם במרוקו.

המאמר מבוסס על שלושה פרקים – תוך קיצורים – מיחידת הלימוד של האוניברסיטה הפתוחה "יהודי צפון אפריקה כמאות ה-19 וה-20 – יהודי קזבלנקה: עיונים במודרניזציה של הנהגה יהודית בתפוצה קולוניאלית", מאת ירון צור והגר הלל, תל אביב 1995. הפרסום באישור האוניברסיטה הפתוחה.